

O'ZBEK XALQ CHOLG'ULARINING TARIXIY TARAQQIYOTI

Boymirzayev Atham Rahmat o'g'li

Termiz davlat pedagogika instituti

Musiqqa ta'lim yo'nalishi 3- kurs talabasi

@boymirzayevathamgmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20195617>

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek xalq cholg'ularining tarixiy taraqqiyot bosqichlari, ularning shakllanish manbalari, rivojlanish jarayonlari hamda milliy musiqa madaniyatidagi o'rni ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Qadimgi davrlardan boshlab xalq hayoti, marosim va urf-odatlar bilan chambarchas bog'liq holda rivojlangan cholg'u ijrochiligi an'analari yoritiladi. Shuningdek, torli, puflama va zarbli cholg'ularning tarixiy shakllari, ularning ijrochilik xususiyatlari hamda Temuriylar, xonliklar va mustaqillik davridagi taraqqiyot jarayonlari o'rganiladi. Maqolada milliy cholg'ularning bugungi kundagi ahamiyati, professional musiqa ta'limidagi o'rni hamda ularni asrab-avaylash masalalari ham ilmiy asosda bayon etiladi.

Kalit so'zlar: O'zbek xalq cholg'ulari, dutor, tanbur, doira, surnay, karnay, maqom, baxshichilik, musiqa madaniyati, cholg'u ijrochiligi, milliy meros, Temuriylar davri, xalq musiqasi.

O'zbek xalq cholg'ulari xalqimizning boy ma'naviy merosi va ko'p asrlik musiqa madaniyatining ajralmas qismi hisoblanadi. Cholg'ular insoniyat tarixining ilk davrlaridan boshlab mehnat jarayonlari, diniy marosimlar, xalq bayramlari va turli urf-odatlar bilan bog'liq holda shakllanib borgan. O'zbek xalq cholg'ulari nafaqat musiqiy ijro vositasi, balki xalqning estetik qarashlari, milliy tafakkuri va ma'naviy dunyosini ifodalovchi muhim madaniy hodisa sifatida ham ahamiyat kasb etadi.

Markaziy Osiyo hududida yashagan qadimgi xalqlarning musiqa madaniyati juda boy bo'lib, arxeologik topilmalar, qadimgi devoriy suratlar va yozma manbalarda turli cholg'u asboblari tasviri uchraydi. Ayniqsa, Afrosiyob, Tuproqqal'a, Ayritom kabi tarixiy obidalarda aks etgan cholg'u asboblari tasvirlari ushbu hududda musiqa madaniyati qadimdan rivojlanganligini ko'rsatadi. O'zbek xalq cholg'ularining shakllanishi va taraqqiyoti xalqning tarixiy rivojlanishi, turmush tarzi va madaniy aloqalari bilan chambarchas bog'liq holda kechgan.

Metodologiya: Mazkur tadqiqotda o'zbek xalq cholg'ularining tarixiy taraqqiyotini ilmiy jihatdan o'rganish maqsadida kompleks metodologik yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida tarixiy-qiyosiy, musiqashunoslik, manbashunoslik, tahliliy hamda etnomusiqashunoslik metodlari asosiy ilmiy usul sifatida qo'llanildi. Ushbu metodlar orqali xalq cholg'ularining shakllanish

manbalari, tarixiy rivojlanish bosqichlari, ijrochilik xususiyatlari va milliy musiqa madaniyatidagi o'rni tizimli ravishda tahlil qilindi.

Tarixiy-qiyosiy metod yordamida o'zbek xalq cholg'ularining qadimgi va zamonaviy shakllari o'zaro solishtirildi. Cholg'ularning tashqi tuzilishi, tayyorlanish texnologiyasi, ijro usullari hamda funksional vazifalaridagi o'zgarishlar tarixiy taraqqiyot nuqtai nazaridan o'rganildi. Shuningdek, Markaziy Osiyo xalqlari cholg'ulari bilan qiyosiy tahlil olib borilib, ularning umumiy va farqli jihatlari aniqlashtirildi. Bu esa o'zbek xalq cholg'ularining turkiy xalqlar musiqa madaniyati bilan uzviy bog'liqligini ochib berishga xizmat qildi.

Manbashunoslik metodidan foydalanish jarayonida qadimgi yozma manbalar, tarixiy qo'lyozmalar, miniatyuralar, devoriy tasvirlar va arxeologik topilmalar tahlil qilindi. Xususan, Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Abdulqodir Marog'iy kabi Sharq mutafakkirlarining musiqa ilmi haqidagi asarlari o'rganilib, ulardagi cholg'u asboblari oid ilmiy qarashlar tadqiq etildi. Shuningdek, tarixiy solnomalar va sayyohlar xotiralaridagi ma'lumotlar asosida o'zbek xalq cholg'ularining o'rta asrlardagi holati va ijrochilik an'analari haqida muhim ilmiy xulosalar chiqarildi.

Musiqashunoslik metodlari orqali xalq cholg'ularining akustik imkoniyatlari, tovush xususiyatlari, diapazoni va ijrochilik uslublari o'rganildi. Dutor, tanbur, gijjak, rubob, chang, nay, surnay va doira kabi cholg'ularning maqom san'ati hamda xalq ijrochiligidagi o'rni alohida tahlil qilindi. Tadqiqot davomida maqom yo'llari, xalq kuy-qo'shiqlari va folklor namunalarining cholg'u ijrochiligi bilan bog'liq jihatlari ham e'tibor qaratildi.

Etnomusiqashunoslik yondashuvi asosida xalq baxshilari, hofizlar va sozandalarning ijrochilik an'analari o'rganildi. Baxshichilik va folklor ijrochiligida qo'llaniladigan cholg'ularning badiiy-estetik imkoniyatlari, ularning xalq marosimlari va urf-odatlaridagi funksional ahamiyati tahlil qilindi. Ayniqsa, do'mbira, dator va qo'biz singari cholg'ularning dostonchilik san'atidagi o'rni ilmiy jihatdan yoritildi.

Tadqiqotda tahliliy metod asosida cholg'ularning tarixiy rivojlanish bosqichlari davrlar kesimida o'rganildi. Qadimgi davr, Temuriylar davri, xonliklar davri, sovet davri hamda mustaqillik yillaridagi taraqqiyot jarayonlari alohida bosqich sifatida tahlil qilinib, har bir davrning cholg'u san'ati rivojiga ko'rsatgan ta'siri aniqlandi. Shu bilan birga, zamonaviy musiqa ta'limi tizimida xalq cholg'ularini o'qitish jarayonlari ham ilmiy nuqtai nazardan ko'rib chiqildi.

Tadqiqot natijalarining ilmiy ishonchliligini ta'minlash maqsadida nazariy manbalar amaliy ijrochilik tajribalari bilan uyg'un holda tahlil qilindi. O'zbekiston davlat konservatoriyasi, ixtisoslashtirilgan san'at maktablari va folklor jamoalari

faoliyatiga oid ilmiy materiallardan foydalanildi. Bu esa o'zbek xalq cholg'ularining tarixiy taraqqiyotini har tomonlama va tizimli ravishda yoritish imkonini berdi.

Tadqiqot natijalari va mulohazalar: O'zbek xalq cholg'ularining tarixiy taraqqiyoti bir necha muhim bosqichlarda shakllangan. Dastlabki cholg'ular ibtidoiy jamiyat davrida paydo bo'lib, insonlarning mehnat faoliyati va diniy marosimlari bilan bog'liq ravishda yuzaga kelgan. Tabiiy materiallardan tayyorlangan sodda urma va puflama cholg'ular keyinchalik murakkablashib, professional ijrochilik vositasiga aylangan.

Qadimgi turkiy xalqlar davrida torli cholg'ular alohida rivojlandi. Dutor, tanbur, gijjak kabi cholg'ular xalq orasida keng tarqaldi va xalq qo'shiqlari hamda epik asarlarni ijro etishda muhim o'rin egalladi. Ayniqsa, baxshilar va oqinlar do'mbira yoki dator jo'rligida dostonlar ijro etib, xalqning tarixiy xotirasi va ma'naviy qadriyatlarini saqlab qolishda katta rol o'ynaganlar.

Temuriylar davrida musiqa san'ati va cholg'u ijrochiligi yangi taraqqiyot bosqichiga ko'tarildi. Amir Temur va temuriy hukmdorlar saroyida musiqa san'atiga katta e'tibor qaratildi. Hirot va Samarqand madaniy markazlarida musiqashunoslik rivojlanib, cholg'u ijrochiligi takomillashdi. Abdulqodir Marog'iy kabi buyuk musiqashunos olimlar musiqa nazariyasi va cholg'u ilmi bo'yicha muhim ilmiy asarlar yaratdilar. Bu davrda tanbur, ud, rubob, chang kabi cholg'ularning ijrochilik imkoniyatlari kengaydi.

XVI–XIX asrlarda Buxoro, Xiva va Qo'qon xonliklari davrida milliy cholg'u ijrochiligi yanada rivojlandi. Maqom san'ati shakllanib, professional cholg'u ansambllari vujudga keldi. Shashmaqom ijrochiligida tanbur, dator, gijjak va doira yetakchi cholg'ular sifatida qo'llanildi. Xalq bayramlari va tantanalarida esa karnay-surnay ansambllari muhim o'rin tutdi. Karnay va surnay o'zining baland va jarangdor ovozi bilan ommaviy marosimlarning asosiy cholg'ularidan biriga aylandi.

XX asrda o'zbek xalq cholg'ulari professional sahna san'ati bilan uyg'unlashdi. Milliy cholg'ular orkestri tashkil etilib, cholg'ularning modernizatsiyasi amalga oshirildi. Mashhur bastakor va musiqashunoslar tomonidan xalq cholg'ularining diapazoni va texnik imkoniyatlari kengaytirildi. Shu bilan birga, konservatoriya va musiqa maktablarida xalq cholg'ularini professional o'qitish tizimi shakllandi.

Mustaqillik yillarida milliy musiqa merosiga bo'lgan e'tibor yanada kuchaydi. O'zbek xalq cholg'ularini asrab-avaylash, ularni yosh avlodga o'rgatish va xalqaro miqyosda targ'ib qilish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Bugungi kunda xalq cholg'ulari nafaqat an'anaviy ijrochilikda, balki zamonaviy estrada va akademik musiqa yo'nalishlarida ham keng qo'llanilmoqda.

O'zbek xalq cholg'ulari tarkiban torli, puflama va zarbli cholg'ular guruhiga bo'linadi. Torli cholg'ular qatoriga dator, tanbur, rubob, gijjak va chang kiradi.

Puflama cholg'ular tarkibiga surnay, nay, karnay va qo'shnay mansubdir. Zarbli cholg'ular esa doira, nog'ora va safoyildan iborat bo'lib, ular ritmik jo'rnavozlik vazifasini bajaradi. Har bir cholg'u xalqning turmush tarzi va estetik qarashlari bilan chambarchas bog'liq holda shakllangan.

Xulosa: O'zbek xalq cholg'ulari xalqimizning boy tarixiy-madaniy merosini o'zida mujassam etgan noyob san'at namunalaridan biridir. Ularning tarixiy taraqqiyoti xalqning ijtimoiy hayoti, madaniy rivojlanishi va musiqa tafakkuri bilan uzviy bog'liq holda shakllangan. Qadimgi davrlardan boshlab shakllangan cholg'u ijrochiligi an'analari Temuriylar davrida yuksak taraqqiyot bosqichiga ko'tarilib, keyingi asrlarda maqom va xalq musiqa san'ati bilan uyg'unlashgan holda rivojlandi. Mustaqillik yillarida milliy cholg'ularni tiklash, asrab-avaylash va targ'ib qilishga alohida e'tibor qaratilishi ushbu san'atning yangi bosqichda rivojlanishiga xizmat qilmoqda. O'zbek xalq cholg'ularini chuqur ilmiy o'rganish va yosh avlodga yetkazish milliy madaniyat taraqqiyotining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Rajabov I. Maqomlar masalasiga doir. – Toshkent: Fan, 1963.
- 2.Matyoqubov O. O'zbek xalq musiqa madaniyati tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1993.
- 3.Jabborov A. O'zbek xalq cholg'ulari. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2005.
- 4.Fitrat A. O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi. – Toshkent: Fan, 1993.
- 5.Vizgo T. Среднеазиатские музыкальные инструменты. – Москва: Музыка, 1980.
- 6.Karomatov F. O'zbek musiqa merosi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2008.
- 7.Odilov A. O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik tarixi. – Toshkent: Musiqqa, 2010.
- 8.Rasulov A. Milliy cholg'ular va ijrochilik an'analari. – Toshkent: Tafakkur, 2018.

